

Insights on the Haggadah- Part II

Congregation AABJD

R' Sharbat

תשע"ה-2015

זְקָנִים, פְּלָנוּ יוֹדְעִים אֶת הַתּוֹרָה, מְצוּה עָלֵינוּ לְסַפֵּר בִּיצִיאַת מִצְרָיִם. וְכָל הַמְרֵבָה לְסַפֵּר בִּיצִיאַת מִצְרָיִם הָרִי זֶה מְשֻׁבָּח: 1234567

לְקַח טוֹב

249), נתייסדה על פי גדולי חכמי התורה כדי שנוכל לקיים בה מצות "והגדת לבנך". ולכן אפשר ללמוד ממנה את דרכי ההוראה לילדים וחינוכם. לדוגמא, נוכל למצוא בה את ההוראה דרך שאלה ותשובה, ובעיקר את הצורך לעורר שאלות מצד הילד – "כדי שישאלו התינוקות".

וכן ענין ההמחשה – "מצה זו", "מרור זה". גם ציורים חיים – "לעולם יראה אדם את עצמו כאילו הוא יצא ממצרים", "אילו לא הוציאנו... היינו אנו ובנינו... משועבדים לפרעה במצרים". "דיינו" – היינו לפרט ענין גדול לחלקים קטנים כדי שיוכל להתרכז ולהתבונן בכל פרט בפני עצמו, כי ענין גדול מורכב מכמה חלקים קשה להרגישו כראוי בבת אחת. ואחר־כך: "על אחת כמה וכמה" – לעשות קל וחומר מכל החלקים יחד להשפיע על הלב וכו', הרבה דברים מעין אלה. והיינו "פדגוגיה על פי התורה". עם זאת נאמר: "ואפילו כולנו חכמים" וכו', וכן בגמרא איתא שאם אין לו בן או אשה הוא שואל לעצמו, ואפילו שני תלמידי חכמים שואלין זה לזה (פסחים קטז.). וקשה איך נתנו נוסח שווה לילד ולחכם, ומה התועלת לשאול לעצמו? אבל הטעם הוא משום שמצות הלילה היא להשיב האמת של יציאת מצרים אל הלב. ואם אמנם השכל חכם הוא, הלב הוא "עם הארץ", וגם ילדות יש בו. והשבת האמת אל הלב דורשת אותו הלשון ואותו הסגנון ממש כמו הלשון והסגנון בהם מסבירים לילד. וזה כלל גדול בעבודת ה'.

המרבה לספר – הוא עצמו משובח

מה בא בעל ההגדה להשמיענו בזה, הקשה הגר"י לוינשטיין זצ"ל באחת משיחותיו. אם רצה לומר שאפילו שכבר יודעים מיציאת מצרים אף על פי כן מצוה לספר, אם כן מאי "כולנו חכמים, כולנו נבונים", האם כדי לדעת על יציאת מצרים צריך להיות חכם ונבון? ונראה לפרש שרצונו לומר שאפילו החכם והנבון שיכול בזמן שהוא מקדיש לסיפור יציאת מצרים לעסוק במעשה מרכבה וכדו'. גם כן מצווה לעסוק בסיפור הפשוט של יציאת מצרים. וזהו כמו שראינו במעשה ברי עקיבא, שלא עסקו בזמן הזה בחידושים ובסוגיות עמוקות, אף שטבע האדם שרוצה תמיד לחדש חידושים. וכמו שכתב החסיד יעב"ץ (אבות פרק ה) שהעוסק במצוות סיפור יציאת מצרים ומתבונן בה, יפיק רצון מה'. והנה הסיפור חביב גם מבלי חידושים, כי זה לאות שחכיבים אצלו מעשי ה' יתברך.

מַעֲשֵׂה בְּרַבֵּי אֱלִיעֶזֶר, וְרַבֵּי יְהוֹשֻׁעַ, וְרַבֵּי אֶלְעָזָר בֶּן־עֲזַרְיָה, וְרַבֵּי
עֲקִיבָא, וְרַבֵּי טַרְפוֹן, שֶׁהָיוּ מְסֻבִּין בְּבֵנֵי־בְרַק, וְהָיוּ מְסַפְּרִים
בִּיצִיאַת מִצְרַיִם, כָּל־אוֹתוֹ הַלַּיְלָה, עַד שֶׁבָּאוּ תַלְמִידֵיהֶם וְאָמְרוּ לָהֶם:
רַבּוֹתֵינוּ, הִגִּיעַ זְמַן קְרִיאַת שְׁמַע, שֶׁל שַׁחֲרִית:

It happened that Rabbi Eliezer, Rabbi Yehoshua, Rabbi Elazar ben Azaryah, Rabbi Akiva and Rabbi Tarphon sat reclining [at a Seder] in Bnei Brak. They were discussing the Exodus from Egypt all that night, until their students came and told them: "Our Masters! The time has come to recite the morning Shema!"

WHY WE STUDY TORAH AS A GROUP

Why did a group of outstanding Sages join together to celebrate the Seder?

Rav Kook teaches that as Jews we highly encourage shared study of Torah.

The Talmud (*Berachot* 63b), teaches that studying Torah in the company of others is ideal. The Sages warn that private Torah study is not as ideal as learning with others, and may even be detrimental.

Rav Kook explains why:

An essential aspect of Torah scholars is the role they play in improving the world around them. To accomplish this, someone who studies Torah must develop an appreciation for opinions that differ with those of their own, whether in the realm of *halacha*, Jewish law, or in the realm of ethics. That kind of openness comes about only by means of group study. It is in this setting that one becomes accustomed to hearing ideas and opinions that are different from their own. The effect of being exposed to many approaches and perspectives produces a more accurate and enlightened understanding of the Torah.

When someone secludes himself within his own closed community, he is making a choice which restricts debate. As a consequence, he will not be able to learn and benefit from the differing thoughts and ideas of his peers. It becomes nearly impossible to hear and accept dissenting views and opinions. Unfortunately, seclusion can lead one to divisiveness, producing within our community the opposite effect our Sages strove for – bringing peace and harmony to the world.

"The Night that
Unites" p. 92-93

Home / Legacy /

Sukkah 27b tells the story of R. Eliezer chastising his student R. Ilai for visiting his mentor on the holiday. R. Eliezer was of the view that part of the Biblical mitzvah of enjoying the holiday is remaining in one's house. He said, "I praise the lazy who do not leave their houses on the holiday."

R. Tzvi Hirsch Chajes, in his glosses to *Sanhedrin* 32b, asks that if that is the case, why does the *Haggadah* tell of a time during which R. Eliezer spent the Passover *seder* in Bnei Brak with R. Yehoshua, R. Elazar, R. Akiva and R. Tarfon? Should he not have felt obligated to remain in his house in Lod?

R. Yehiel Mikhel Epstein, the author of the *Arukh Ha-Shulhan*, asks this question in his commentary to the *Haggadah* and points to the Gemara at the very end of *Makkos* (24a-b). That passage describes how a number of those sages were distraught over the destruction of the Temple and R. Akiva found ways to encourage and inspire them by reminding them of the inevitable redemption. This communal *seder*, R. Epstein suggests, was a continuation of that discussion in which the sages discussed the future redemption in the context of the Passover story. Perhaps one could call it a group session of mutual encouragement (yes, I am taking liberties in how I portray R. Epstein's answer). This, R. Epstein suggests, particularly noting the thanks that was due to R. Akiva, overrode the obligation to remain in one's house.

The opinions and facts here are presented solely by the author. Torah Musings assumes no responsibility for them. Please address religious questions to your rabbi.

"The time has come to recite the morning Shema"

A Shlomo Carlebach Teaching:

Everyone knows that Rabbi Akiva lived during one of the darkest periods in all of Jewish history . . . right after the destruction of the second Temple. The Bar Kochba revolt, which Rabbi Akiva had fully supported, had come to a tragic end. The Jews were crushed by cruel decrees and were forbidden to study Torah. They lost all their rights, and any Jew who wanted to practice Judaism was forced to do so in secret.

These great Rabbis – Rabbi Eliezer, Rabbi Yehoshua, Rabbi Elazar the son of Azarya, Rabbi Akiva, and Rabbi Tarfon – were all sitting together on that very dark night and in doing this they were teaching us: Hold on a little bit longer, the Messiah is coming!

They sat together as it says in the *Haggadah*, ". . . until the students came." Reb Shlomo teaches: These students represent our children. They are your children, they are my children, they are all our children. And our children are coming to tell us that they have received the message . . . the sun is coming up . . . in just a little while, Redemption will be here!

The
Night
that
Unites.
P 94-95

Until their students came and said to them,
"Our rabbis, the time of the morning
recitation of *Shema*' has arrived."

The students too spent the night telling the story of the Exodus. The difference between them and their rabbis was that the students felt the end of night and the arrival of morning; they felt a difference between exile [symbolized by night] and redemption [symbolized by morning]. They were not on the level of their rabbis who reached a deep understanding that the exile itself is the beginning of redemption. Only one who has reached the highest level of faith that "I am with him in trouble,"¹²⁵ can comprehend this.

(Rabbi Isaac Arieli, *Haggadah shel Pesah*
Shirat ha-Ge'ulah, p. 46)

How do we know these things, especially the last? In many cases the rabbis brought a proof from a biblical verse. But in some, they brought a proof from precedent, from the actions of the sages. The technical phrase for such a proof is *maaseh rav*. 'The force of precedent is great.' A sage may, for example, advance a halakhic opinion speculatively (*halakhah velo lema'aseh*). This is how the law appears to him. Nonetheless he may not always be willing to act – or instruct others to act – on the basis of this opinion until it has been tested against and approved by his contemporaries. When a sage acts in a certain way, this is a far stronger demonstration of the law. It shows that he not merely believes the law to be thus; he is prepared to put it into practice. Thus, *maaseh rav* – 'an act is a strong proof of the law' when it is an act performed by an acknowledged halakhic authority.

The opening word of the passage about the sages in Bnei Brak, *Maaseh*, 'It happened', is therefore not a mere introduction. It is a statement that the event to be related has halakhic force. It tells us what the law is. The fact that five of the greatest sages of the Mishnah stayed up all night telling the story of the Exodus is a proof of all three rules in the previous paragraph. We now know what is at stake in the episode. Whether or not this was their conscious intent, the sages of Bnei Brak were establishing an important set of laws which apply to us, especially the duty to tell the story 'at great length'.

Haggadah of
The Chief
Rabbi
p. 86

רָשָׁע מָה הוּא אוֹמֵר? מָה הָעֲבוּדָה הַזֹּאת לָכֶם? (דברים יג, כו)
 לָכֶם, וְלֹא לּוֹ. וּלְפִי שֶׁהוֹצִיא אֶת־עַצְמוֹ מִן הַכֶּלֶל, כִּפְרוּ
 בְּעַקְרוֹ. וְאַף אַתָּה רִזְקַחְהָ אֶת־שִׁנִּי, וְאָמַר־לוֹ: בְּעִבּוּר זֶה,
 עָשָׂה יי לִי, בְּצֵאתִי מִמִּצְרַיִם. (שמות יג, ח) לִי וְלֹא לּוֹ. אֵלּוּ הָיְדוּ
 שָׁם, לֹא הָיָה נִגְאָל:

The rebellious one – what does he say? "What is this service to you?"
 He says "to you," thereby excluding himself. By excluding himself, he
 denies the basic principle of our faith. Therefore you should blunt his
 teeth and say to him: "It is because of this that the Lord did [all these
 miracles] for me when I left Egypt"; "for me" – but not for him! Had
 he been there, he would not have been redeemed!

Whenever Rabbi Levi Yitzchak of Berditchev came to the passage in the
 Haggadah of Passover which deals with the Four Children, he would always
 say when he came to the fourth son, the One Who Does Not Know How to Ask:
 that one, the One Who Does Not Know How to Ask, is myself, Levi Yitzchak of
 Berditchev. I do not know how to ask you, Lord of the World, and even if I did
 know, I could not bear to do it. How could I venture to ask you why everything
 happens as it does, why are we driven from one exile to another? Why are our
 foes allowed to torment us as they do? But in the Haggadah, the father of the
 One Who Does Not Know How to Ask is told: "It is for you to disclose it to
 him." And Lord of the world, am I not your son? I do not beg you to reveal to
 me the secret of your ways – I could not bear it. But please show me one thing.
 Show it to me more clearly and more deeply; show me this, what is happening
 at this very moment? What does it mean to me? What does it demand of me?
 What are you, Lord of the world, telling me? Ah, what I wish to know, is not
 why I suffer, but only whether I suffer for your sake."

"The Night
 That Unites
 Haggadah"

p. 79

From another perspective, one can ask if the Wicked Child is
 truly wicked. After all, he has joined his family at their Seder,
 though his views are quite radical and even heretical. Perhaps we
 can best disarm him by including him in the Seder, by warming
 him with Seder wine and imparting to him the "Torah" of the
 Seder. It should be noted, in fact, that the most problematic child is
 not the *rasha*, the so-called Wicked Child, but rather the one who
 does not even show up at the Seder.

"Rabbi Riskin
 Haggadah"
 p. 56

Let me tell you about the four children. Some children are good, some are the best. Some are clever, and some are not so clever. Seder night gives me a taste of how much God believes in all of them. Sometimes you see young people that are a little "off." You know why they're off? Because there wasn't anybody to believe in them. It's so easy to get off the highway when nobody believes in you. Our holy Rabbis teach us that the *chacham*, the clever boy,

"The Carlebach Haggada" p. 39-40

is very beautiful as long as you think that being clever is everything. The *chacham* is intellectual, he needs to be taught. How about stopping being only intellectual? How about tasting the *Afikoman*, tasting the depths of life, feeling deep emotion and serving God with it? The clever person isn't far away from the wicked person. Who do you think the wicked child is? Someone who was never told how holy he is.

Here's the most beautiful Belzer Torah. The Haggadah says, "When you talk to the wicked son blunt his teeth." It's a little heartbreaking — he came to the Seder, after all, and he didn't have to come at all. Now, the word רשע, "wicked," is made up of three letters. The outside letters are ר and ע, making רע, "bad"; but the inside letter is ש. And what does that mean? The three lines that make up a ש symbolize Avraham, Yitzchak, and Yaakov. If the *shin*, with its three lines, is on the inside of the *rasha*, that's to tell you that every Jew in the world is connected to our forefathers. His inside, his *neshamah*, is connected to them. So we tell the father, "blunt his teeth — *shinav*, his *shin*." If you want to educate this boy, knock his *shin* loose from the rest of him; bring out his inner nature, that's connected with the Fathers. Give him courage. Tell him not to make you think that he's not holy, because you know that he really is holy.

רשע / The wicked son

R' Naftali Tzvi of Ropshitz

R' Naftali Tzvi of Ropshitz was asked why new Haggados are printed year in year out.

"The wicked son of last year," he replied, "seems to be a righteous man this year, in the light of the rapid decline of the generations" (*Chasidim Mesaprim* II:130).

"Haggadah of the Chassidic Masters" p. 42

Heresy — Denying the Special Relationship Between Hashem and Man

Sfas Emes Haggadah p. 76

Alternatively, perhaps the wicked son is really asking how we, as mere mortals enclotted in bodies of flesh and blood with all the weaknesses this entails, can perform any meaningful service for Hashem. This is certainly heresy, for it denies the foundation of our faith — Hashem created everything in His world for the purpose of serving Him and endowed each and every creature with precisely those qualities and resources it needs to fulfill its specific purpose. Thus if Hashem created us with limited understanding and subject to base desires, it is in just this setting that He intends for us to serve Him.

As we answer the wicked son, *It is because of this* (בְּעִבּוֹר זֶה), it is because of the very mortality that you question that Hashem chose us to serve Him.

Indeed, it is because we were made with such weaknesses and given the opportunity to overcome them that our service, when we do it as we are supposed to, is much more desirable to Hashem than that of the angels and other creatures. Although they may have greater powers than we do and their existence might be on a higher and purer level, only we, with our capacity for moral choice, can fulfill the ultimate purpose in creation.

(6)

ל' יצאנו
מא"ר 15

קידש את החיים היהודיים בשליחותו של אבא במצרים, זכה לעוד צאצא בשם נחשון בן עמינרב שקידש שם שמים שם בקריעת ים סוף, וקפץ ראשון הימה – ובשכר מעשים אלו ישראל ממשלותיר: הוא הוכיח כי ראוי הוא למשול ולהנהיג את עם ישראל.

שמא בכך יתבאר לנו דבר נוסף – מרוע הדמות הבולטת שביקשה "לעקור את הכל", היא דוקא דמותו של לבן הארמי, אשר נחשב לגרוע יותר מפרעה. כל בר דעת עומד ותמה: וכי לבן היה האויב הגרול ביותר של יעקב אבינו? הרי על פי פשוטו של מקרא הוא לא התכוון להרוג אותו ולהכחיד את כל משפחתו? וכי עשו הרשע לא היה מסוכן יותר?

ושמא ניתן לומר, כי לא על השמדה פיזית מדובר כאן, כי אם על השמדה רוחנית – התבוללות! "הבנות בנותי והבנים בני", אומר לבן (בראשית לא מג), והוא רוצה להשאיר את כלם אצלו בארצו כדי שיגדלו על ברכיו. ומיהו לבן זה? זהו אדם המוכן בסופו של דבר לוותר על הכל, על הבנות והנכדים ואפילו על הרכוש – אבל לא על אליליו: "למה גנבת את אלהי?" (שם לא ל). על זה הוא אינו מוכן לוותר, ומדביק את יעקב בהר הגלעד כשהוא רץ דרך של שבעת ימים בשלושה ימים...

אכן, הגזירה של "גר יהיה זרעך בארץ לא להם" (שם טו יג) יכולה היתה להתקיים גם בארץ ארם, ארצו של לבן, אך בארצו של לבן מסתכן העם היהודי הרבה יותר מאשר במצרים על כל ייסוריה! הקדוש ברוך הוא יודע ועד, שסכנת ההתבוללות היא קשה יותר מהגזירות של פיתום ורעמסס, ואפילו מהגזירה הנוראה של פרעה "כל הבן הילד היאורה תשליכוהו" (שמות א כב).

עדים אנו בדורות רבים, ובמיוחד בדור האחרון, לתופעה שעמנו פוחת והולך, בכל ארצות הנבר. במחקר סטטיסטי ברור מתגלה כי מבין מאה ושישים המדינות בהן ישנם יהודים במספר זה או אחר, הרי בעשר השנים האחרונות רק בשתיים מהן עלה מספר היהודים ואילו קרוב למאה ושישים מדינות מספר היהודים כהן פוחת והולך. מספר היהודים בעליה הוא רק במדינת ישראל, ולהבדיל, בגרמניה (למרבה הברשה) לשם הגיעו מהגרים רבים מארצות מזרח אירופה. מה קורה ליהודים ברחבי תבל שמספרם פוחת והולך? לא מאורעות ה'רנ"ב – גירוש ספרד, ולא מאורעות ה'תש"ב – ועידת ונזה ו"הפתרון הסופי" – לא אלה גורמים לפיחות במספר היהודים בכל הארצות הללו, אלא – מחוץ לקומץ של מדינות שמהן היתה עליה המונית לארץ – הרי ברוב המדינות הגורם לירידה הכמותית הם נישואי התערובת וההתבוללות! כלומר, הקרבנו על מזבח הטמיעה וההתבוללות, בניס רבים מאד אשר ניתקו את עצמם מעם ישראל מתורתו וממולדתו.

ליל הפסח הוא ליל השימורים, הוא גם ליל הזיכרון ללילה בו החלה גאולת עם ישראל, ועל כן מוקדשת גם בלילה זה, מחשבה לעתידו של עמנו. עם ישראל, אייכה?!

**בְּמַתִּי מֵעַם, כָּמָה שָׁנְאַמֶּר: כְּשִׁבְעִים נַפְשׁ
 יָרְדוּ אֶבְתִּיךָ מִצְרֵימָה. וְעַתָּה שְׂמֶךָ יי
 אֱלֹהֶיךָ כְּכֹכְבֵי הַשָּׁמַיִם לְרֹב (דברים י, כב):**

**יִיְהוָה שְׁם לְגוֹי, מְלִמְד שֶׁהָיוּ יִשְׂרָאֵל מִצִּיּוֹנִים
 שָׁם:**

« יחל ישראל »

תורת משה

“מלמד שהיו ישראל מצוינים שם”

תורת משה

האחדות והייחודיות

ההצטיינות של העם היהודי בהיותו עוד בגלות מצרים, באה לביטוי, לפי חז"ל, בארבעה דברים שהקפידו עליהם בני ישראל: לא שינו את שמם, לא שינו את לשונם, היו גדורים מעריות, ולא היו בהן דילטורין — מלשינים, מספרי לשון הרע. (ויקרא רבה לב ה).

כאשר אנו מתבוננים בכך אנו מגלים קו משותף המתבטא בכל ארבעת הדברים הללו: שמירת האחדות והייחודיות של עם ישראל, כאיש אחד בלב אחד. עם ישראל ראו את עצמם כיחידה אחת: לא היה בהם מי שניסה לוותר על הייחוד של היותו בן ישראל, גם אם ייחוד זה הסב להם סבל כה רב.

על כן הקפידו לשמור את שמותיהם, באשר השם הוא סמלו הייחודי של האדם, במדרש אנו מגלים כי לשמותיהם של היהודים היתה משמעות מרכזית של היותם עמו של הקדוש ברוך הוא, השומרים על ייחודם ושמים בו את מבטחם: ראובן — על שם "ראה ראיתי בעני עמי", שמעון — על שם "שמעתי את נאקתם", וכן הלאה. וכמוכן שישנה משמעות לשמות רק כל עוד שומרים גם על הלשון, לשון הקודש, המייחדת אותנו מכל אומה ולשון.

עם ישראל הקפיד לשמור גם על התא המשפחתי, על המסגרת המשפחתית, למנוע התקשרות כלשהו עם המצרים ונישואי תערובת והתבוללות, וגם שמרו על האחדות ועל אחוות אחים, (למעט מקרים חריגים כמו דתן ואבירם כפי שכבר נזכר). וכפי שאנו מזכירים גם בהגדה, "בשבעים נפש ירדו אבותיך מצרימה", שבעים בלשון רבים אבל היו כנפש אחת, מלוכדים, בלי מוסרים ומלשינים, כאיש אחד בלב אחד. הרב קוק זצ"ל אף מגדיר כי לכל ישראל יש נפש אחת, כללית, המחולקת לגופים רבים.

**גְּדִילֵי עֶצִים, כָּמָה שָׁנְאֵמֶר: וּבְנֵי יִשְׂרָאֵל פָּרוּ
וַיִּשְׂרְצוּ וַיִּרְבוּ וַיַּעֲצְמוּ בְּמֵאד מְאֹד.
וַתִּמְלֵא הָאָרֶץ אֹתָם (שמות א, ו):**

« יחל ישראל »

כל זאת בא לביטוי כבר בתחילת ספר שמות, ברמז: "ואלה שמות בני ישראל הבאים מצרימה" – גם כשהם באו מצרימה שמרו על השמות ועל המשמעות שלהן בלשון העברית. "כל נפש יוצאי ירך יעקב שבעים נפש" – שבעים שהיו כנפש אחת, "איש וביתו באו" – שמרו על המסגרת המשפחתית היהודית. (וראה ברמב"ם איסור"ב יב ז, שנישואי תערובת גורמים "להדבק בעכו"ם שהבדילנו הקב"ה מהם ולשוב מאחרי ה' ולמעול בו" וכו').

התנאי לגאולה הוא אחדות ישראל, משום שבעזרת האחדות ניתן לשמור על הייחודיות, ולשמר את הצביון המיוחד של עמנו, שמכוחו זכינו להיגאל. כי אם אין בינינו אחדות – הרי אנו איננו אומה.

(ומעניין לציין את דברי הראשונים בדין מוסר, שהוא חמור יותר מכל רדף – למרות שלא תמיד מדובר במעשה רדיפה בפועל. בהלכות עדות פי"א הל"א מביא הרמב"ם "המוסרין... לא הצריכו חכמים למנותן בכלל פסולי עדות, שלא מנו אלא רשעי ישראל, אבל אלו... פחותין הן מן העכו"ם... מורדין ולא מעלין ואין להן חלק לעולם הבא", וכן בהלכות תשובה פ"ג הלי"ב כותב הרמב"ם שאין להם חלק לעוה"ב. והשיך בחו"מ שפ"ח מביא דעות הראשונים שהמוסרין גרועים אף מחיות רעות שאינן פוגעות בבני מינן, וע"כ מותר להרוג המוסרין גם לאחר שסיימו את הרדיפה עי"ש).

הרעיון הזה רמוז גם בדברי משה רבינו. כאשר הוא בא להפריד בין דתן ואבירם הניצים, אומר לו אחד מהם: "הלהרגני אתה אומר כאשר הרגת את המצרי", ואז מגיב משה ואומר: "אכן, נודע הדבר" (שמות ב יד). הוא אינו מתכוון רק על פירסום אותו מעשה שהרג את המצרי, אלא בעצם על כל השיעבוד. אומר משה בצער: אכן, עתה נודע לי אותו דבר תמוה כל כך, מדוע ישראל סובלים מכל האומות. שכן אם אין בינינו אהבת ישראל מלאה, ואח שלי עלול להסגיר אותי לידי השלטונות המצרים מפני שנחלצתי להגן על יהודי – זו הסיבה לשיעבוד הממושך של עמנו. כי רק אחדות יכולה להביא לגאולה של עם, רק כאשר ניתן לקרוא להם "נפש" בלשון יחיד, כפי שהיה גם במעמד הר סיני – "ויחזו שם ישראל נגד ההר" (שמות יט ב). ומביא רש"י: כאיש אחד בלב אחד.